
BALLABÁS DÁNIEL

A BIRTOKVISZONYOK HŰ TÜKRE? – AZ ÖRÖKÖS JOGÚ FŐRENDIHÁZI TAGOK LÉTSZÁMÁNAK ALAKULÁSÁT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK AZ 1885. ÉVI REFORMOT KÖVETŐ IDŐSZAKBAN¹

A dualizmus kori magyar főnemesség társadalomtörténetének egyik meghatározó mozzanata a főrendiház 1885. évi reformja, amelyről mintegy három évtizeddel ezelőtt Vörös Károly publikált alapvető, és azóta is sokat idézett tanulmányt.² Megállapítása szerint az ekkor törvénybe iktatott 3000 forintos vagyoni censzus³ következtében láthatóvá vált, hogy „a magyarországi főnemesség családjai több mint felének, 55%-[á]nak, tagjai 70%-ának ingatlan birtoka 1885-re már nem nyújt 3 ezer forinton felüli adónak megfelelő jövedelmet.”⁴ Jelen esetben azonban nem az idézett (egyébként vitatható érvényű⁵) arányok a

-
- 1 A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta. Ugyancsak köszönöm az NKFIHK 112429 „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” címet viselő pályázatának támogatását.
 - 2 *Vörös Károly: A főrendiház 1885. évi reformja.* In: Rendi társadalom, polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Szerk. Á. Varga László. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 1987.
 - 3 A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk rendelkezése szerint a továbbiakban csak azok a nagykorú magyar főnemes férfiak maradhattak, illetve lehettek a főrendiház tagjai, akik „egyedül vagy velük egy háztartásban élő feleségük és kiskorú gyermekeik vagyonát is odaszámítva, a magyar állam területén oly földbirtoknak telekkönyvi tulajdonosai és haszonélvezői, vagy életfogytiglan haszonélvezői, vagy oly családi hitbizomány birtokosai, melynek az 1885. évre az új földadó kataster alapján megállapított egyenes állami földadója a rajta levő lakházak és gazdasági épületek házosztály adójával együtt legalább 3000 frtot tesz osztrák értékben.” (1885: VII. tc. 2. §)
 - 4 *Vörös i. m.* 403.
 - 5 Véleményem szerint Vörös két feltételezésre építette a gondolatmenetét. 1) A főrendiház reform előtti tagságát azonosította a teljes magyar főnemességgel, azon az alapon, hogy elvileg minden felnőtt főnemes férfi jogosult volt a személyes megjelenésre. Megemlíti ugyan, hogy az 1884 szeptemberében ténylegesen meghívottak körén kívül a Nemzeti Kaszinó tagjai között és a virilisták közel egykorú országos jegyzékében jelentős számban található egyéb főnemes férfiak is. Szerinte azonban ez „nem indokolja azt, hogy további vizsgálatunkba a ... kutatás nélkül csak bizonytalannak tűnő létszámot: 139 további személyt is bevonjuk, vagy éppenséggel újabb személyeket kutassunk fel.” (*Vörös i. m.* 400. Az általa említett 698 főnemes taghoz képest ez önmagában is majdnem 20%-os többlet!) Ettől a ponttól kezdve a főrendi-

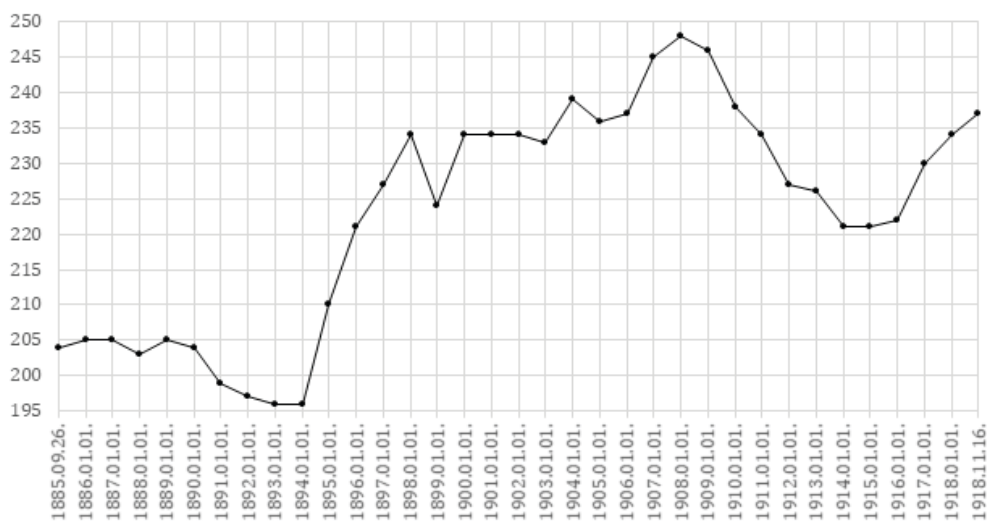
lényegesek. A tanulmány fő mondanivalója ugyanis abban összegezzhető, hogy a főrendiházi reform eredménye és a főnemesség földbirtokviszonyai szoros összefüggésben állnak egymással, az előbbi átkonvertálható az utóbbira. Vörös és a nyomdokain járó szakirodalom logikája szerint a távollévők azért hiányoznak a megreformált főrendiházból, mert nem rendelkeznek a törvényben megkívánt vagyoni képesítéssel.⁶ E felfogás szerint az örökös jogú tagság létszámát alapvetően a földbirtokviszonyokban bekövetkezett változások és a demográfiafolyamatok szabályozzák: egyesek elveszítik a birtokaikat, mások talán szerencsésen földingatlanhoz jutnak, az elhunytak helyébe pedig az örökösök generációjának képviselői lépnek, léphetnek. Vagyis egyfajta természetes cserélődés alakítaná a census alapján meghívott főrendek állományának személyi összetételét. Mindemellett a korszak hazai földbirtokviszonyaival foglalkozó szakirodalomból az is tudható, hogy a főnemesi nagybirtokosok helyzete sokat romlott ebben az időszakban. Bár e folyamat – melynek időzítetttsége még nem kellően tisztázott – természetesen korántsem mindenkit érintett egyformán kedvezőtlenül, a számos egyéni példa azonban mégis a hanyatlás, a főnemesi kézben lévő birtokállomány tendenciaszerű csökkenésének, felaprózódásának összbenyomását kelti.⁷ A főrendiház örökös jogú tagságát vizsgálva tehát a fentiek szerint azt kellene tapasztalnunk, hogy az idő előrehaladtával egyre kevesebben lesznek a censusnak megfelelően képes főnemesek. A tényleges adatok viszont mást mutatnak!

ház reform előtti tagsága „elvben a csaknem teljes magyar főnemesség” névsorává válik a tanulmányban, s a különböző megállapítások már a főnemesség egészére vonatkozóan kerülnek megfogalmazásra. Számomra ezért kérdésesnek tűnik, hogy a régi főrendiház ténylegesen mennyiben reprezentálja a teljes magyar főnemességet. A reform utáni időszakot tekintve azon a ki nem mondott feltételezésen nyugszik a vizsgálat, hogy minden olyan főnemes helyet foglalt a főrendiházban, aki erre az általa fizetett földadó alapján egyébként jogosult lett volna. Ebben azonban szintén nem lehetünk biztosak. Itt számításba kellene venni annak a lehetőségét is, hogy a censusnak látszólag megfelelni nem tudó, vagy esetleg eleve képbe sem került főnemesek egy része egészen más, nem vagyoni természetű okból hiányzott az újjászervezett főrendiházból. Röviden összefoglalva: a magam részéről problémásnak érzem az összehasonlítás alapjául szolgáló mindkét tényezőt, s ez által az erre épülő vizsgálat végeredményét is.

- 6 Gyáni Gábor megfogalmazásában: „A főrendiház 1885-ös reformja (7. tc.) a vagyonosabb, a 3 ezer forint felett adózó főnemesek számára tette csupán lehetővé a testületi tagságot. A születési arisztokrácia (férfi tagjainak) így alig több mint a negyede (!) került be csupán a főrendiházba. Ami jelzi, az arisztokrácia egy része gazdasági értelemben ekkor már tönkrement, vagy legalábbis szerényebb anyagi pozícióba szorult vissza.” *Gyáni Gábor*: Huszadik századi magyar társadalmak. In: *A mi 20. századunk*. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy – Romsics Ignác. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2011. 65.
- 7 *Kaposi Zoltán*: A hazai arisztokrácia gazdasági tagoltsága a 19. század utolsó harmadában. In: *Falak és választóvonalak a történelemben*. Szerk. Buhály Attila, Reszler Gábor, Szoboszlai György. Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófia Intézete, Nyíregyháza, 2014. 168–171.

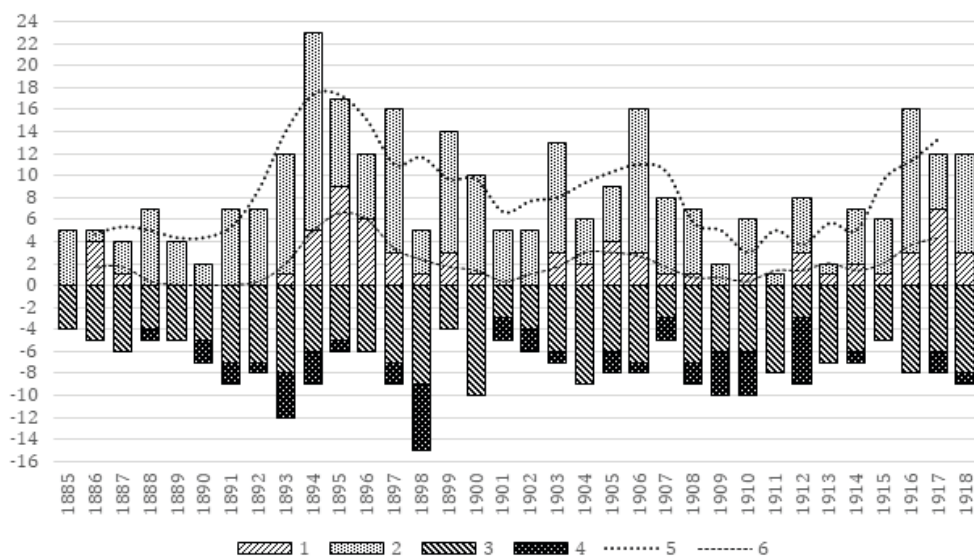
1.

A főrendek adatbázisa⁸ szerint a reformot követően, 1885. szeptember 26-ára összehívott főrendiháznak 204 örökös jogon igazolt tagja volt, míg a korszakunk végén, 1918. november 16-án 237 személyből állt az örökös jogú főrendek köre. Érdekes azonban folyamatában is megvizsgálni a létszámuk alakulását e két időmetszet között.

1. ábra: A főrendiház örökös jogú tagjainak száma (1885–1918)

- 8 Kutatásom, amely az 1885 és 1918 közötti magyar főnemességről egy eddigieknél konkrétabb kép kialakítását tűzte ki célul, s e tekintetben mindenképpen Vörös Károly nyomdokain halad, egy relációs adatbázisrendszeren nyugszik. Ebben rögzítésre került – sok egyéb mellett – az 1884. szeptember 25. és 1918. november 16. közötti időszakra vonatkozóan a főrendiházi tagok listája, továbbá személy szerint minden, ezen időszakban élt magyar főnemes is. Tanulmányom keretei között nincsen lehetőségem arra, hogy ezt az egyébként meglehetősen komplex és terjedelmes (pillanatnyilag 22 577 személyhez kapcsolódóan mintegy 210 000 rekordot tartalmazó) adatbázist, annak forrásait, felépítését, az adatgyűjtés módszertani megfontolásait akár csak vázlatosan is ismertessem. Erre az idei évben benyújtani tervezett doktori disszertációmban fogok sort keríteni, amely természetesen nyilvánosan hozzáférhető lesz az Interneten keresztül az Országos Doktori Tanács honlapján. Addig is a főrendiházi tagok adatbázisára és az ehhez felhasznált forrásokra nézve egy korábbi írásomat ajánlom az Olvasó szíves figyelmébe: *Ballabás Dániel: A főrendiházi reform és a főrendek generációi*. In: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára – Püski Levente. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2013. 278–281.

2. ábra: A főrendiházba érkező és az onnan távozó örökös jogú tagokszáma (1885–1918)

- (1) Új örökös jogú tagok a reform után szerzett főnemesi címmel
 (2) Egyéb új örökös jogú tagok
 (3) Halálozás miatt távozó tagok
 (4) Vagyoni képesítés elvesztése, csőd, gondnokság miatt távozó tagok
 (5) 1. és 2. adatsor összegének 3 éves mozgóátlaga
 (6) 1. adatsor 3 éves mozgóátlaga

Az 1. ábrán az örökös jogú főrendek számának alakulása követhető nyomon a vizsgált időszakban. Az ezt kiegészítő 2. ábrán pedig az látható, hogy az egyes években hány új örökös tagot regisztráltak a főrendiházban, valamint különböző okokból kifolyólag mennyien távoztak onnan. Ezek egyenlege határozza meg az előbbi diagram vonalvezetését. A távozó örökös jogú főrendek oldalát nézve a következő distinkciókat tettem:

- A főrendiházi tagságnak 206 esetben az illető halála vetett véget (2. ábra 3. adatsor).
- Az 1885. évi VII. törvénycikk jókora eufemizmussal megfogalmazott szövege szerint „Nem szünik meg a jog, de szünetel annak gyakorlata” azoknál, akik a politikai jogaik felfüggesztésére ítéltettek, csőd vagy gondnokság alatt állnak, valamint akik elveszítették a vagyoni képesítésüket.⁹ (Ez a „szünetelés” az esetek döntő többségében valójában életfogytig tartott, azaz csak kevesen kerültek vissza az érintettek közül örökös tagként a főrendiházba.) A politikai jogok felfüggesztésére nem találtam példát a kérdéses főrendek körében. Csőd alá az idők során

9 1885. évi VII. törvénycikk 11. §.

kettő, gondnokság alá pedig öt személy került. Birtokainak elvesztése miatt 45 főnek kellett távoznia a főrendiházból (2. ábra 4. adatsor).

A fenti ábrák adatsoraiban nem szerepel az országgyűlés két háza között megfigyelhető folyamatos jövés-menés. A törvény alapján ugyanis egy képviselővé választott örökös jogú főrendnek nem szünetel/szűnik meg a tagsági joga, hanem egyszerűen csak „nem gyakorolhatja” azt a képviselői megbízatása alatt.¹⁰ (Az igazoló bizottság megfogalmazása szerint az illetők a „mandatumok tartamára szabadságolandók”.¹¹ Vagy: „mandátumuk tartamára a főrendiház tanácskozásaiban való részvétel kötelessége alól hivatalból felmentendők.”¹²) Az egyes országgyűlési ciklusok kezdetén az örökös jogú tagokról közzétett hivatalos névsorokban ott szerepelnek ezek a személyek is, feltüntetve a nevük mellett (esetleg külön jegyzékben közölve) a képviselőség tényét. Vagyis az érintett 87 fő (az összes örökös főrend 17,7%-a) a vagyoni cenzusnak megfelelt, ugyanakkor a politikai tevékenységét hosszabb-rövidebb ideig a képviselőházban fejtette ki. Ez jól rámutat a főrendiházi politizálásban rejlő, pontosabban az abból általában hiányzó perspektívákra,¹³ az örökös tagok létszámának alakulását viszont nem befolyásolja.

Az örökös jogú főrendek száma tehát annak megfelelően növekszik vagy csökken a 1. ábra egymást követő adatpontjaiban, hogy a megelőző esztendőben az új tagok, illetőleg a főrendiházból távozók voltak-e többségben. Az újonnan számba vettek gyakoriságából egy 3 éves mozgóátlagot is számoltam,¹⁴ amely az ingadozó adatokról a tendenciákra irányítja a figyelmet (2. ábra 5. adatsor). Ennek segítségével arról kaphatunk képet, hogy mely időszakokban nőtt meg az érdeklődés a potenciális örökös tagok részéről a főrendiház iránt, vagy ellenkezőleg, mikor mutatkoztak passzívabbnak ezen a téren. (A két adatsor évre pontosan nem állítható párba, hiszen az utóbbi a távozó főrendek hatását értelemszerűen nem veszi figyelembe. Emellett megemlítendő még, hogy az igazolási eljárások elhúzódása miatt számolnunk kell némi fáziskéséssel is.)

10 1885. évi VII.törvénycikk 12. §

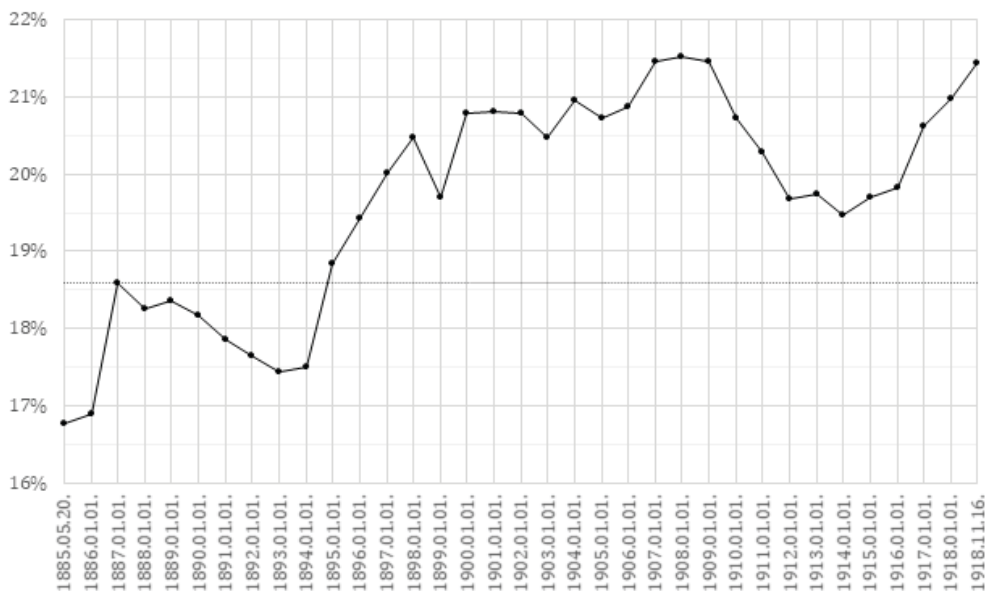
11 Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendi házának irományai. I. kötet. Budapest, 1892. 95.

12 Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának irományai. I. kötet. Budapest, 1902. 26.

13 Mellettük létezhetek olyan országgyűlési képviselő főnemesek is, akik bár rendelkeztek a szükséges vagyoni képesítéssel, de a második kamara politikai súlytalansága miatt a főrendiházi tagságra már elvileg sem tartottak igényt. (Pap József: „Két választás Magyarországon”. Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első évtizedében. In: *Uő: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014. 71.) A képviselőházban tevékenykedő főrendekre, azok párthovatartozására és aktivitására újabban lásd: *Tóth-Barbalics Veronika: „Családi különállások” vagy „egyéni érzés és hajlandóság”? Korall 70. (2017) 2017. 153–157.*

14 Azaz hozzárendeltem minden egyes évhez az aktuális, valamint az egygyel korábbi és az egygyel későbbi évek rangemelésének számtani átlagát.

A fentiek szerint 1885 és 1918 között három nagyobb felívelési hullámot figyelhetünk meg az örökös jogú tagság körében: az elsőt és egyben a legnagyobbat az 1890-es évek közepén, a másodikat nagyjából egy évtizeddel később, míg a harmadikat az első világháború éveiben. Végül érdemes szemügyre venni az örökös jogú főrendiházi tagok magyar főnemességén belüli arányának alakulását is:

3. ábra: A főrendiház örökös jogú tagjainak aránya a magyar főnemesség erre feljogosított tagságán belül (1885–1918)

A 3. ábrán az örökös jogú főrendek száma a magyar főnemesség azon nagykorú tagjaihoz viszonyítva került bemutatásra, akik elviekben jogosultak lehettek a királyi meghívólevélre.¹⁵ Ebben az esetben célszerűnek látszik, ha az 1887.

15 Korántsem minden 24 éven felüli, a vagyoni cenzusnak egyébként megfelelni képes főnemes férfi kaphatott királyi meghívólevelet! Az a folyamat, amelynek révén a főnemesi cím és a főrendiházi tagsági jog végleg elvált egymástól, három szakaszban zajlott le. Először 1840-ben fordult elő, hogy 17 frissen honosított személytől kifejezetten megtagadták a személyes törvényhozói jogokat. Ők és a leszármazottaik tehát – 1885 tavaszán 29 fő – eleve nem jöhettek szóba a főrendiház tagjaként. A második lépést a főrendiházi tagságra jogosult „családok” törvénybe iktatása jelentette 1886-ban. Pontosabban szólva most azok érdekesek a számunkra, akik valamilyen oknál fogva kimaradtak az 1886. évi VIII. törvénycikkéből. Ők ugyanis a továbbiakban már nem tartoztak a meghívóra jogosultak közé. Bár a tévedésből hiányzók előtt nyitva állt a jogorvoslat lehetősége, de ezzel az idők folyamán mindössze ketten éltek. Az 1896. évi XXXI. törvény cikk alapján pótlólag beiktatást nyert a Thoroczkayak bárói ága és a muraniczi Horváth nemzetség, melyeket a törvény indoklása szerint annak idején a névjegyzék összeállítói kihaltak vélték. Az 1886. március 22-én szentesített törvényből hiányzó nemzetségek többsége azonban, úgy tűnik, már elviekben sem tartott igényt a főrendiházba való meghívásra. Végül a harmadik, a hatását folyama-

év elejét tekintjük a kiinduló pontnak. Az előző esztendőben tapasztalható nagyobb ugrás ugyanis technikai jellegű, a főrendiházi tagságból az 1886. évi VIII. törvénycikk által indirekt módon kizárt főnemeselemek köszönhető. Ekkor tehát a magyar főnemesség 18,6%-a volt a főrendiház örökös tagja. Ez az arány a korszak végére 21,4%-ra emelkedett, miközben itt is visszaköszön a korábban már megtapasztalt hullámzó tendencia. (Az 1. és 2. ábrákkal való összehasonlításnál természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az örökös tagok mellett jelen esetben a tagságra feljogosított nagykorú főnemeselemek számának alakulása is befolyással van a diagram vonalvezetésére.)

Mindezeket előre bocsátva a továbbiakban arra kívánok rámutatni, hogy milyen okok húzódtak meg a fentiekben körvonalazott jelenség hátterében.

2.

Az a folyamat, amelynek eredményeként a 18. század végére az országgyűlési politizálás fő színtere a rendi diéták alsótáblájára tevődött át,¹⁶ 1848-ban érte el a végkifejletét. A népképviselési alapra helyezett, s utóbb nevében is ehhez alkalmazkodó országgyűlési kamara ettől kezdve politikailag egyértelműen és végérvényesen meghatározóbbá vált a felsőházzá, majd főrendiházzá átkelesztelt másik kamarával szemben.¹⁷ Ebben a rendszerben a főrendek csak a képviselőház által előzetesen megvitatott és elfogadott törvényjavaslatokhoz szólhattak hozzá, elfogadva, módosítva vagy esetleg teljesen elvetve azokat.¹⁸ Utóbbira, ami rendszerint komoly politikai feszültségeket szült, viszonylag ritkán került sor a dualizmus időszakában. Ez történt például akkor, amikor 1884 januárjában a főrendiház leszavazta az izraeliták és keresztények közötti vegyes házasságot lehetővé tevő törvényjavaslatot.¹⁹ A reform utáni időszak legna-

tosan is éreztető stádiumot maga a főrendiház reformja jelentette. Az ekkor hozott szabályok szerint, ahogy láttuk, az új főnemesi rangemelésekkel már nem járt együtt automatikusan a főrendiházi tagság joga is. Ezt külön (részben utólagosan) adományozta az uralkodó. Az 1885 és 1918 közötti időszakra eső 232 rangemelés kedvezményezettjei közül 50 fő (21,6%) részesült ebben a kegyben, ellenben 182 személy (78,4%) nem kapott meghívást a törvényhozás második kamarájába. *Ballabás Dániel: Főnemesi rangemelések Magyarországon a dualizmus korában. Századok 145. (2011) 1233–1235.*

16 *Szijártó M. István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés. Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 320–330.*

17 *Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944). Parlament, pártok, választások. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014. 56. (<http://www.tankonyvtar.hu>) (2018. március 1.)*

18 *Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008. 345.*

19 Az 1880-as évek elejére Magyarországon is felerősödő politikai antiszemitizmus hatását hosszabb távon mérsékelni szándékozó célzattal, illetve a zsidóság asszimilációjának elősegítése és emancipációjának kiteljesítése érdekében, a kormány egy törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé, amely által elhárult volna az akadály

gyobb ilyen jellegű összeceapása pedig az 1890-es években az úgynevezett egyházpolitikai törvények elfogadásához köthető.²⁰ Azon ritka alkalmak egyikéről van itt szó, amikor rövid időre a főrendiház tevékenysége került a hazai politikai élet fókuszpontjába. Mint ismeretes, 1893 folyamán Wekerle Sándor első kormánya öt törvényjavaslatot terjesztett be a képviselőház elé, amelyek az állam és az egyház szétválasztását, a vallásszabadság megteremtését tűzték ki célul. A vallás szabad gyakorlásáról, az állami anyakönyvezésről, a kötelező polgári házasságkötésről, a vegyes házasságból származó gyermekek vallásáról, valamint az izraelita vallás egyenjogúsításáról szóló javaslatokat a képviselőház rendre elfogadta. A főrendiház azonban heves ellenállást tanúsított. Az elsőként tárgyalás alá vett polgári házasságról szóló törvényt 1894. május 10-én elutasították a főrendek (139 nem, 118 igen), s június 21-én is csak minimális többséggel sikerült elfogadtatni a képviselőház által változtatás nélkül visszaküldött szöveget (128 igen, 124 nem). Október 6-án „határozott többséggel” elutasította a főrendiház a vallás szabad gyakorlatát lehetővé tevő, majd 8-án a recepciós törvényjavaslatot (109 nem, 103 igen). Ezzel szemben 9-én név szerinti szavazás nélkül elfogadásra került a gyermekek vallásáról szóló törvény, 10-én pedig személyenként véleményt nyilvánítva az állami anyakönyvezésről szóló javaslat (102 igen, 96 nem). A két, még függőben lévő ügy ismételt megtárgyalására már Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt került sor. 1895. március 23-án végül hozzájárulásukat adták a főrendek a vallásszabadságról szóló törvényhez (127 igen, 112 nem). Az izraelita felekezetet bevett vallással nyilvánító törvényt viszont csak május 16-án, harmadszori próbálkozásra, az elnök szavazatával sikerült keresztülvinni a főrendiházon (96 igen, 96 nem).²¹

A főrendiház tagjai közül az egyházpolitikai törvények masszív ellenzői voltak a katolikus és a görögkeleti főpapok, míg a protestáns egyházak képviselői egyértelműen támogatták azok elfogadását.²² Szintén a javaslatok támogatói közé tartoztak, mint a kormány lekötöztetettjei, az uralkodó által élethossziglan kinevezett személyek.²³ A fentebb leírtakból látható azonban, hogy a név szerinti szavazásoknál sokszor minimális számú voks, mindössze néhány fős többség döntött egy-egy javaslat sorsáról. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy

az izraeliták és a keresztények közötti vegyes házasságok megkötése elől. A javaslatot az országgyűlési képviselők 1883 májusában megszavazták, azonban a többségében konzervatív nézeteket valló világi főurakból és főpapokból álló főrendiház – a kortársak számára szokatlanul, addig soha nem tapasztalt aktivitást mutatva, a politizáló közvélemény szemében vörös posztónak számító indigenák szavazatait is felhasználva – 1884 januárjában megbuktatta az elképzelést. (Szalai Miklós: Főrendiházi reform Magyarországon 1885-ben. Századok 146. (2012) 1321–1323.

20 Boros-Szabó i. m. 58.

21 Gergely Jenő: Az egyházpolitikai törvények a főrendiházban. Protestáns Szemle 5. (1996) 12–25.

22 Gergely i. m. 12–20.

23 Tóth-Barbalics Veronika: A „korona védpajzsa” vagy „észarisztokrácia”? A magyar főrendiház élethossziglan kinevezett tagjai. Századok 145. (2011) 750.

az egyházpolitikai vita során mindkét tábor igyekezett aktivizálni a saját szimpatizánsait annak érdekében, hogy végül a saját álláspontja felé billenjen el a mérleg nyelve. A támogató szavazatok növelésének legkézenfekvőbb terepe a főrendiház örökös jogú, a kérdésben megosztott tagsága volt. Mind a kormány, mind az egyházpolitikai reformok ellenzői megpróbálkoztak e csoport befolyásolásával.

A kormány részéről adott volt annak az elvi lehetősége, hogy új örökös főrendek kinevezése révén gyarapítsa a támogatóinak számát. Az 1885 és 1918 között örökös tagsági joggal megadományozott személyek körét a közelmúltban Tóth-Barbalics Veronika vizsgálta meg.²⁴ Véleménye szerint a tagsági jog elnyerésének hivatalos indokait tekintve Rudolf Kučerának a 19. századi közép-európai nemesítésekkel kapcsolatos meglátása jelenti az értelmezési keretet: a „hangsúlyozott érdemeket egyfajta kísérletnek tekinthetjük az állam részéről, amely egyrészt kijelöli a követendő társadalmi viselkedésformákat, illetve értékeket és megjutalmazza az azt követőket; másrészt már létező viselkedési mintákat helyez előtérbe, ezáltal egyfajta társadalmi normává avatja azokat.”²⁵ Ennek megfelelően a nyilvánosság számára is elérhető forrásokban (az uralkodói elhatározások szövegében, az új tagokat becikkelyező törvényekben, az országgyűlési almanachokban) fellelhető indokok többnyire az általánosságok szintjén mozognak: gyakran előfordul például a felmenők kiváló érdemeire történő hivatkozás, az uralkodóházhoz való feltétlen ragaszkodás, a „jó magyar hazafiság”, a „közügyek terén szerzett érdemek” hangoztatása.²⁶ Csakhogy mindez nem adhat magyarázatot az örökös jogon élvezett főrendiházi tagság elnyerésének valós indokára! Hiszen olyan sztereotip érdemekről van itt szó, amelyek bár a külvilág felé példával szolgálhattak és legitimáló erővel bírtak, de általános jellegükből fakadóan a kedvezményezetteknel jóval tágabb kör ismerhetett magára ezek láttán. A királyi elhatározásokban felsorakoztatott magasrétű erények mögött tehát a háttérben lennie kellett valami konkrétabb oknak is, ami miatt éppen az adott személy érdemesült a főnemesi rangemelésre és a főrendiházi tagságra.

Kecskeméti Károly megállapítása szerint „A kormány további szavazatokat biztosíthatott magának azzal, hogy öröklődő címet adományozott elegendő adót fizető és politikailag megbízható nagybirtokosoknak.”²⁷ Ezt a hatalomgyakorlási technikát a korabeli nyelvzetben „peer-schub”-nak nevezték, egyaránt értve alatta az örökös jogú és az élethossziglan kinevezett főrendek számának politikai okból történő szaporítását. Kendőzetlenül utalt erre a lehetőségre

24 *Tóth-Barbalics Veronika: Vigyázó, Harkányi, Želeński és társaik — 1885 után örökös főrendiházi tagságot nyert családok.* In: Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Tanulmányok. Főszerk. Gergely Jenő. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010.

25 *Kučera, Rudolf: Állam, nemesség és civil társadalom. Nemesi címadományozások Csehországban és Sziléziában, 1806–1871.* Korall 28–29. (2007) 34.

26 *Tóth-Barbalics* 2010/1. i. m. 73–76.

27 *Bérenger–Kecskeméti* i. m. 368.

Tisza Kálmán a főrendház reformjára irányuló törvényjavaslatának szövegében: „azon esetre, ha a nehézség a felsőházból is jön, vagy ha éppen a felsőház az, mely ellentétes állást foglal el a képviselőházzal és az annak kebelében többséggel bíró –, a korona bizalmával is dicsekedhető kormánnyal, akkor – ha nem lehet a koronának új tagokat bevinni a felsőházba, nincs alkotmányos mód az összeütközés elhárítására. [...] Örökös peereket kinevezni, ... oly intézkedés, mely sokkal nagyobb megfontolást igényel, mert a kinevezés több öltőre kihat, míg élethossziglan kinevezett, esetleg igen öreg urak megtehetik a tőlük várt szolgálatot a kívánt szavazat beadásával és azután igen rövid időn a természet rendje szerint eltűnnek a nyilvános élet teréről.”²⁸ Hozzá kell azonban tenni, hogy Tisza ekkor a főrendház mindenkori tagságának egyharmadáig növelhető számú élethossziglani kinevezettben gondolkodott.²⁹ Az 1885. évi VII. törvénycikk viszont végül ötven főben maximalizálta ezek létszámát, és ezt a felső korlátot 1894 folyamán ténylegesen is elérték az életfogytiglan kinevezettek.³⁰ Vagyis az egyházpolitikai csatározások leghevesebb szakaszában történetesen nem sok mozgásteret volt ezen a területen a kormánynak. Wekerle 1894 májusának végén, a házassági törvényjavaslat leszavazását követően, Ferenc Józsefhez fordult azzal a kéréssel, hogy a király nevezze ki a törvény által engedélyezett számú élethossziglani tag közül a még hiányzó három főt, valamint növelje meg az örökös jogú tagok (törvényben nem limitált) számát.³¹ Az uralkodó ebből csak az első kérést volt hajlandó teljesíteni,³² az utóbbitól egyértel-

28 Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. I. kötet. Budapest, 1881. 143–144.

29 Uo. 135.

30 Az uralkodó által élethossziglani kinevezésben részesített személyek az újjászervezett főrendház megalakulásakor ténylegesen 29-en voltak, mivel az ugyancsak kinevezett Ordódy Pál, volt közmunka- és közlekedésügyi miniszter időközben elhunyt. A törvényben rögzített maximumot, mint fentebb említettem, 1894 folyamán értek el először. A kinevezhető tagok számának limitált volta miatt viszont egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy ezt a létszámot folyamatosan fenn lehet tartani. Először 1907-ben fordult elő, hogy a kinevezések szinte teljes elmaradása miatt (mindössze 1 fő került kinevezésre, ellenben 6 fő elhalálozott) érzékelhetően csökkent az állomány létszáma. Ezt a következő esztendőben, a kedvezően alakuló halálozási adatoknak köszönhetően, még sikerült kompenzálni (ekkor 5 fő került kinevezésre, de csak 1 fő halálozott el), így az év végén 49 élő kinevezett tagja volt a főrendháznak. 1909-ben azonban a végoráit élő Wekerle-kormány már egyáltalán nem neveztetett ki új tagokat, ellenben az év folyamán elhunyt 5 fő, akiket 1910 nyaráig további 3 fő követett a sírba, egy személy pedig országgyűlési képviselővé választása miatt mondott le a tagsági jogáról. Hiába intézkedett tehát a Khuen-Héderváry-kormány az év októberében a maximálisan lehetséges öt személy kinevezéséről, ezzel még mindig öt fős elmaradásban volt a komplett létszámhoz képest, amit csak 1915 folyamán sikerül majd ledolgozni.

31 A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1890. március 16. – 1895. január 13. Szerk. *Lakos János*. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1999. 121.

32 *Tóth-Barbalics* 2011. i. m. 731. Élethossziglani tagok kinevezésére az egyházpolitikai törvények főrendházi vitájának időtartama alatt több alkalommal is sor került. 1894. június 11-én gróf Esterházy Ferenc, báró Üchtritz Zsigmond és Zuber József került be

műen elzárkózott.³³ Ellenben ígéretet tett arra, hogy „befolyást fog gyakorolni a mágnásokra, hogy tartózkodás által segítsék elő a törvény megszavaztatását”.³⁴ Új örökös tagok (báró Bohus István, László és Zsigmond, báró Solymosy László, gróf Vigyázó Sándor, báró Zeyk József) kinevezésére az egyházpolitikai törvények elfogadását követően először 1895. június 25-én került sor.³⁵ Nem számítva a félhivatalos könyvatos Budapesti Tudósítót, amely a főnemesi nemzetségek számának az elmúlt évtizedekben tapasztalt (egyébként valós!³⁶) megfogyatkozásával magyarázta az új főrendek kreálását, a vezető fővárosi napilapok a „szünidei mágnásszaporítás”-t egyértelműen „peer-schub”-ként, illetve a Bánffy-kormány egyházpolitikai törekvéseinek uralkodó általi megerősítéseként interpretálták.³⁷ 1895-ben még két alkalommal gyarapodott az örökös jogú főrendek száma: október 24-én Harkányi Frigyes és Károly, november 17-én Inkey József kapott bárói rangot, és egyúttal lehetőséget a főrendiházban való megjelenésre.³⁸ Utóbbi időpontban a korábban (1891) bárósított Baich Iván, Milán és Milos is örökös jogú főrend lett.³⁹ Ekkorra az egyházpolitikai küzdelmek viharai elcsendesedtek.⁴⁰ Inkey és a Baich bárók főrendiházi tagságát a Budapesti Hirlap tudósítója már a millenniumi év előestéjével hozta összefüggésbe.⁴¹

Az örökös jogú főrendiházi tagok kinevezése tehát, úgy tűnik, nem feltétlenül jelentett azonnali gyógyírt a politikai problémákra. Habár a „peer-schub”

ilyen módon a főrendiházba. Az időközben elhunyt Beniczky Gábor (†1894. 07. 03), Ormós Zsigmond (†1894. 11. 17) és báró Simonyi Lajos (†1894. 12. 12.) helyét 1895. február 9-én Ivánka Imre, Döry Dénes és Latinovits János, míg Mihajlovits Miklósét (†1895. 02. 27.) április 17-én Tóth Lőrinc foglalta el. (Budapesti Közlöny, 1894. június 12. 1., 1895. február 12. 1., április 23. 1.)

- 33 Az 1894. május 30-án bárói rangra emelt Horváth Artúr és Kálmán nem kapott meghívást a főrendiházba. (MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. kötet 483.)
- 34 Kállay Béni Khuen-Héderváry Károlyhoz írt levelét idézi: *Tóth-Barbalics Veronika: Az 1905-06. évi politikai válság és a magyar főrendiház. Első Század 9.* (2010) 67.
- 35 MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. kötet 646. Ferenc József 1895. április 22-én, vagyis az utolsó egyházpolitikai törvény megszavazása előtt hatalmazta fel arra a kormányt, hogy javaslattal éljen „legfeljebb tíz grófi, illetőleg bárói cím és örökös főrendiházi tagsági jog adományozása iránt.” Idézi: *Tóth-Barbalics 2010/1. i. m. 72.*
- 36 A főnemesi címek adományozása csak a századforduló utáni években vett nagyobb lendületet. A korszak első felében újonnan belépők még nem tudták ellensúlyozni az időközben kihalt nemzetségeket. Lásd: *Ballabás 2011. i. m. 1243.*
- 37 Fővárosi Lapok, 1895. június 29. 2042–2043., Budapesti Hirlap, 1895. június 29. 4., Pesti Napló, 1895. június 29. 3., Pesti Hirlap, 1895. június 29. 2.
- 38 MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. 720-721., 749.
- 39 MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. 748.
- 40 Ferenc József 1895. október 16-án szentesítette az izraelita vallásról szóló 1895. évi XLII., és november 22-én a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvény-cikket. (Budapesti Közlöny, 1895. október 19. 1., november 27. 1.)
- 41 Budapesti Hirlap, 1895. december 12. 3.

elvi lehetősége valóban adva volt, a megvizsgált konkrét esetben az uralkodó vonakodása miatt a kormány nem tudta időben kihasználni az ebben rejlő lehetőségeket. Pozitív hozadékat így lényegében csak hosszabb távon lehetett remélni egy-egy új főrend kinevezésétől. Talán ennek is köszönhető, hogy e rosszul sikerült főpróba után a későbbiekben viszonylag ritkán éltek ezzel az eszközzel a mindenkori kormányok.⁴² A 2. ábrán külön megjelöltem azt a 69 személyt, aki a reform után szerezte meg a főnemesi rangját (1. és 6. adatsor). A diagram alapján egyértelműen látszik, hogy szükség esetén ők mobilizálhatók voltak.⁴³ A mozgósító erő azonban nem minden esetben a kormány iránti lojalitás kinyilvánításának szándéka volt. Az 1905–1906-os politikai válság idején például egyaránt megtalálhatók az új főnemesek között a Fejérváry-kormánnyal következetesen szembefordulók, a csak eleinte ellenzékiek, valamint a kormány mellett végig kitartó egyének is. Tóth-Barbalics Veronika egész korszakra érvényes megállapítása szerint „azon családok [politikai] magatartása, amelyek a főrendiház reformja után nyertek örökös tagsági jogot, összességében nem különbözött a régi arisztokráciáétól.”⁴⁴

Az egyházpolitikai törvényeket ellenző világi főrendek – a születőben lévő politikai katolicizmus hangadó képviselőivel, Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric grófokkal az élen – szintén igyekeztek minél több szavazatot felsorakoztatni, természetesen a törvényjavaslatok megbuktatása érdekében. Ez egyrészt újabb tagok bevonását jelentette a főrendiházba. (Ők egyébként a hosszadalmas igazolási eljárás lezárulta után⁴⁵ sem feltétlenül szavazhattak azonnal.⁴⁶) Másrészt az események iránt élénk érdeklődést tanúsító sajtó azt is szóvá tette, hogy „a főrendiháznak több cenzusa-vesztett született tagja van, a ki nem tett eleget sem a törvény, sem a házszabályok parancsának s bent ül a főrendiházban”.⁴⁷ A vita tárgya ebben az esetben az volt, hogy a vagyoni képesítésüket ekkoriban elvesztő személyek (néhány nap múlva már nyilvánosan is

42 Ballabás 2011. i. m. 1233–1235.

43 A korszak során kreált 50 új örökös főrendből személyesen 45-en igazoltatták magukat, s többeknél a gyermekek, sőt az unokák generációja is megjelent a főrendiház tagjainak sorában.

44 Tóth-Barbalics 2010/2. i. m. 66.

45 Tóth-Barbalics Veronika kutatásai szerint az igazolási eljárás valamennyi lépcsőfokának végig járása rendszerint minimum három hónapot igénybe vett. Tóth-Barbalics 2010/1. i. m. 72.

46 Az 1885. év VII. törvénycikk rendelkezése szerint a jogosultság „feléledése” alapján igazolt, illetve az országgyűlési képviselőiséget letett személyek csak a következő ülészsaktól kezdve gyakorolhatták a tagsági jogukat. Esterházy megpróbálkozott annak elérésével, hogy az előbbi esetben külön elbírálás alá essenek azok, akik a reform előtt egyszer már a főrendiház tagjai voltak. Az ügy egészen az általa elnökölt igazoló bíróságig jutott, ahol végül kisebbségben maradt a véleményével. (Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának irományai. XXII. kötet. Budapest, 1917. 388–390.)

47 Pesti Hírlap, 1894. május 2. 1–2.

ismert a nevük: báró Jósika Andor, gróf Esterházy Jenő és báró Révay Simon⁴⁸⁾ meddig gyakorolhatják a szavazati jogukat. Az idézett újságcikk szerzője az 1885. évi VII. törvénycikk „azon időtől fogva”- vagyis a cenzus elvesztésének pillanatától kezdve – kitételére alapozta a tagság szünetelésének vélelmezését. A törvény viszont néhány bekezdéssel lejjebb pontosítja ezt a szünetelés eseteinek taxatívén történő felsorolásával. Itt már azt olvashatjuk, hogy „az örökös tagokra nézve azon ülésszak lejártával, melyben [...] kimondatott, hogy vagyoni képesítéseket elvesztették.”⁴⁹⁾ (A jelen esetben számunkra érdekes ülésszak 1894. február 8-tól 1895. március 30-ig tartott. Az utolsó kivételével valamennyi egyházpolitikai tárgyú szavazás ebben az időszakban zajlott le.) Miután szembesítették ezzel az ügyet megszűntető Pesti Hírlapot, újabb vezércikkükben morális alapon igyekeztek nyomást gyakorolni az érintettekre.⁵⁰⁾

Ugyancsak a támogatók szaporításának lehetőségét rejtette magában az a tény, hogy a főrendiház örökös jogú tagjai messze nem azonos vagyoni potenciállal rendelkeztek. A törvényben előírt 3000 forintnyi földadó csak a bekezdési küszöb volt, ennél sokan jóval magasabb összeget fizettek. A tíz évvel korábban, 1885 tavaszán a sajtóban is nyilvánosságot látott adófizetői névjegyzék élén álló herceg Esterházy Miklós 334 ezer 600 forint földadóval terhelt birtokállománnyal rendelkezett. Ekkor 50 ezer forinton felül összesen 8, 10 ezer forinton felül 76, 6 ezer forinton felül pedig 123 főrend adózott a listán feltüntetett 200 személy közül.⁵¹⁾ A minimálisan megkívántnál többszörösen nagyobb földadót fizetők így megtehették azt, hogy adott esetben a birtokaik egy részét családtagjaiknak átengedve megtöbbszörözzék a főrendiházi jelenlétüket. (A Pesti Hírlap szarkasztikus megjegyzése szerint: „ha akarják, úgy szaporodhatnak a politikában, mint a földi giliszta”.⁵²⁾ 1894 elején például több napilap is hírt adott Zichy József grófról, aki „ugy nyerte el a vagyoni cenzust, hogy atyja, Zichy Ferenc gróf, fia nevére íratta át diószegi birtokát.”⁵³⁾ Mindemellett az egyházpolitikai ellenzék is megpróbálkozott támogatókat találni az udvarnál, de legalábbis igyekeztek azt a látszatot kelteni, hogy bírják a kérdésben az uralgó támogatását.⁵⁴⁾

Az egyházpolitikai küzdelmek hevében tehát mind a két oldal lépéseket tett annak érdekében, hogy a lehetőségek adta kereteken belül, sőt azokat némi- leg rugalmasan kezelve biztosítsa a maga számára szükséges szavazattöbbsé-

48 Pesti Hírlap, 1894. május 10. 8. Jósika esetében 1894. március 8-án, Esterházy és Révai ügyében pedig május 5-én mondta ki a főrendiház plénuma a vagyoni képesítés elvesztését. (Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. III. kötet. Budapest, 1894. 97., 121.)

49 1885. évi VII. törvénycikk 11. §. d.)

50 Pesti Hírlap, 1894. május 5. 1–2., május 10. 8.

51 Budapesti Hírlap, 1885. május 15. 2–3.

52 Pesti Hírlap, 1894. május 5. 1.

53 Pesti Hírlap, 1894. február 23. 2., Budapesti Hírlap, 1894. február 23. 3.

54 Szabó Dániel: A Néppárt megalakulása. Történelmi Szemle 39. (1977) 2. szám, 187.

get. Bár a kormány az uralkodó ellenkezése miatt nem tudott élni az örökös tagsági jogok adományozásának lehetőségével, az élethossziglan kinevezett tagok között megüresedett helyeket viszont sikerült folyamatosan betöltenie. A Ferenc József által megígért informális támogatás távol tarthatott egyeseket az egyházpolitikai törvények elleni szavazástól, s bizonyára olyanok is akadtak, akik a kormány támogatása érdekében jelentkeztek a főrendiház igazolóbizottságánál. A törvényjavaslatok ellenzéke ugyancsak mindent megtett a saját támogatóinak maximalizálásáért. Az eszköztár ebben az esetben az újabb tagok leigazolásától kezdve a kiesés szélén állók szavaztatásán keresztül az adócenussal való manipulációig terjedt. Megjegyzendő azonban, hogy az 1885. évi VII. törvénycikkbe beépített korlátok miatt az új tagok egy része nem tudta azonnal gyakorolni a tagsági jogát. Így a nagyszámú igazolási eset mellett sem emelkedett meg a név szerinti szavazásokon résztvevők száma.

Az 1. és 2. ábra szerint az 1890-es évek közepéhez hasonlóan, de az akkor tapasztaltakhoz képest csekélyebb intenzitással, még további két alkalommal aktivizálódtak az örökös jogú főrendiházi tagságra igényt tartó személyek. 1905–1906-ban a Szabadelvű Párt választási veresége, a győztes ellenzéki koalíció uralkodó általi mellőzése, majd a parlamenten kívüli Fejérváry-kabinet megalakulása szította fel az indulatokat a főrendek körében is. A király iránti hűség és a nemzeti követelések között őrlődő főrendiház azonban ezúttal nem tudott saját politikai arculatot felmutatni. Tényleges politikai szerepkört kölcsönözhetett volna a főrendeknek, ha 1905 szeptemberében, ahogy többen tervezték, a képviselőház valóban vád alá helyezi a kormány tagjait. Ebben az esetben ugyanis az 1848. évi III. törvénycikk szerint „A biráskodást a felső tábla által, saját tagjai közül titkos szavazással választandó bíróság, nyilvános eljárás mellett gyakorlandja, és a büntetést a vétséghez aránylag határozandja meg.”⁵⁵ A jogi eljárás megindítására azonban végül nem került sor. Korlátozott jogköréből fakadóan a második kamara a továbbiakban csak követője lehetett a képviselőházban (és azon kívül) zajló eseményeknek.⁵⁶ Ahogy az 1916-tól kezdve megélnéülő hazai belpolitikai életben sem tudott markáns, önálló politikát folytatni a főrendiház.⁵⁷ A tagság ekkoriban növekedésnek indult létszáma feltehetően annak volt köszönhető, hogy az általános képviselőválasztások elmaradása miatt a törvényhozás munkájába való bekapcsolódásra csak itt nyílt lehetősége a főnemességnek. Ugyanakkor a politizálási hajlamok kiélése mellett további vonzerőt jelenthetett, hogy az országgyűlés tagjai, mint olyanok, mentesültek a frontszolgálat alól.⁵⁸

55 1848. évi III. törvénycikk 32–36. §

56 *Tóth-Barbalics* 2010/2. i. m. 58–59., 70–73.

57 *Bihari Péter*: *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 75.

58 *Tóth-Barbalics* 2017. i. m. 137.

3.

A fentiek alapján látható tehát, hogy egy-egy időszakban igen erőteljesen befolyásolta a politika az örökös jogú főrendiházi tagok állományának alakulását. Vagyis a vizsgált csoport esetében nem pusztán arról van szó, hogy a vagyoni képesítéssel rendelkező főrendek száma egyszerűen leképezné a magyar főnemesség földbirtokviszonyait, illetve az abban tapasztalható változásokat. Habár az utóbbi is fontos tényező lehet, de korántsem ez az egyetlen magyarázó szempont. Ugyanakkor az elmondottak arra is rámutatnak, hogy voltak még tartalékok a rendszerben. Azaz szükség esetén, ha a politikai racionalitás azt diktálta, a főrendiháztól addig távol maradt főnemesek egy része hozzá tudott férni akkora földbirtokhoz, amely biztosította számára a törvényben előírt vagyoni cenzusnak való megfelelést. Az örökös jogú tagság pillanatnyi létszáma így egyfajta fikciónak tekinthető, amelynek alakulása nem annyira objektív tényeken nyugszik, mint inkább egyesek személyes választásán.